

УДК

Пасічник А.В., здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

Анотація

Стаття спрямована на дослідження особливостей розуміння категорії «юридична особа» саме в адміністративному праві. На підставі аналізу нормативних конструкцій та галузевих наукових досліджень здійснюється спроба виокремити обумовлені адміністративними правовідносинами ознаки юридичної особи та сформулювати її адміністративно правове визначення.

Відповідно до сучасних уявлень щодо предмета адміністративного права до нього відносять суспільні відносини, що формуються у ході: державного управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами, а також реалізації повноважень виконавчої влади; діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, надання ними адміністративних послуг; внутрішньої організації та діяльності апаратів державних органів; реалізації юрисдикції адміністративних судів; застосування заходів адміністративного примусу.

Юридична особа приватного права може бути суб'єктом майже всіх вищезазначених видів відносин. Більше того, в окремих з них вона є основним адресатом адміністративних норм права. Так, у сфері управління економікою переважна більшість адміністративно-правових норм спрямована на врегулювання правового статусу підприємницьких товариств. Базовими суб'єктами соціально-культурної сфери є приватні та державні установи і товариства (благодійні фонди, музеї, бібліотеки, театри, навчальні заклади тощо), які також є юридичними особами, причому частка саме приватних

установ постійно зростає. Навіть адміністративно-політичній сфері відносин відомі такі приватні юридичні особи, як громадські організації.

Не викликає заперечень твердження, що нарівні із особами фізичними, юридичні також можуть користуватись адміністративними послугами, нести адміністративну відповідальність, піддаватись заходам адміністративного примусу, виступати позивачем чи відповідачем у справах адміністративної юрисдикції.

І навіть більше: виникнення будь-якої юридичної особи приватного права неможливе без вступу її засновників та самої юридичної особи у адміністративно-правові відносини, оскільки її створення обумовлюється юридичним фактом, передбаченим адміністративним законодавством – державною реєстрацією.

Таким чином, юридична особа приватного права може бути суб'єктом більшості адміністративно-правових відносин. Проте, наука адміністративного права майже не приділяє уваги питанням поняття, адміністративного правового статусу, адміністративної правосуб'єктності юридичної особи. Здебільшого, здобутки у цій сфері мають дублюючий характер, оскільки характеризуються широким використанням досягнень цивільної науки. Звичайно, ігнорувати фундаментальні цивільно-правові дослідження поняття юридичної особи неможна, однак хибним є і просте копіювання їх результатів без врахування особливостей адміністративних відносин.

Тому метою статті є виділення окремих саме адміністративно правових ознак юридичної особи та формування дефініції вказаної категорії.

Спробуємо більш детально з'ясувати природу юридичної особи.

Як вказує Н. С. Суворов, вперше юридична особа у близькому до сучасного її концептуального розуміння була розглянута Папою Інокентієм IV, який намагався з юридичної точки зору пояснити статус окремих структурних підрозділів католицької церкви [12, с. 64]. Вважається, що саме він уперше запропонував розуміти під юридичною особою певну

фікцію. Як відомо, ця теза стала базовою у вченні романіста Савіньї про сутність юридичної особи – «теорію уособлення» [12, с. 67], яка була досить аргументовано розкритикована германістами Дернбургом, Регельсбергером та Гірке [12, с. 70]. Останній був найяскравішим представником фундаторів органічної теорії. Він, зокрема, вказував, що юридична особа є визнана юридичним порядком здатність людського союзу як єдиного цілого, відмінного від суми пов'язаних індивідів, бути суб'єктом прав і обов'язків. Такий суб'єкт має власну мету діяльності та волю, яку реалізують відповідні органи управління. Схожу позицію займав Лассоне, який наголошував, що юридична особа є певною метою, однак вона є настільки дійсною, що набуває для себе інтелігенцію і фізичну силу людини [12, с. 81]. Живі люди, здійснюючи цю мету, яка не є їх власною, як уповноважених служників побічної для них волі, обирають самостійно засоби для її існування, і таким чином вона отримує ті ж якості, котрі людину роблять особою: волю, розуміння і фізичну здатність.

Німецький юрист Больце під юридичною особою розумів єдність фізичних осіб – членів корпорації, які, об'єднавшись, стають носіями прав і обов'язків юридичної особи і виступають в обороті як єдине ціле. Близьку позицію займав Карлова. Він наголошував, що там, де існує суспільство, там виникають спільні інтереси і потреби, котрі вимагають задоволення економічними засобами. Вказані загальні інтереси різного характеру заслуговують бути визнаними за певних умов самоцілями або майновими центрами на тих же підставах, на яких окрема людина з її майновими інтересами визнається майновим центром [12, с. 92].

З-поміж названих теорій окреме місце займало вчення Рудольфа Ієринга [12, с. 83]. Він вказував, що юридична особа не здатна до користування, не має інтересів чи мети, не може мати прав. Не юридична особа, а окремі її члени є істинними юридичними суб'єктами. Юридична особа є лише звернена назовні форма, у котрій знаходяться і завдяки якій уможливлються їх відносини із зовнішнім світом. Для внутрішніх відносин

ця форма не має значення, оскільки там існують індивідуальні права, котрі кожним окремим членом можуть захищатись шляхом подачі позову.

Існували також теорії юридичної особи, які не пов'язували її з певними соціальними факторами. Так, Бринц висунув ідею «персоніфікованої мети». Вона полягала у тому, що під юридичною особою розумілась певна мета, для досягнення котрої суб'єкту і надавались права та обов'язки [12, с. 72].

Внесли свій вклад у справу розвитку вчення про юридичну особу і дореволюційні російські вчені. Є. Трубецькой та Ю. Гамбаров, наприклад, вперше у російській цивілістиці дослідили такі ознаки юридичної особи, як обов'язкова державна легалізація та наявність відокремленого майна. Н. С. Суворов залишив після себе, напевне, одне з найбільш ґрунтовних досліджень вчень про юридичну особу з часів римської імперії і до початку ХХ ст. Сам же вчений під цим суб'єктом права розумів волездатні та діездатні суспільні організації, суспільні організми, органічні з'єднання людей в одне ціле [12, с. 182]. Схоже ставлення до юридичної особи мав І. А. Покровський [10, с. 157].

У встановленні сутності юридичної особи активну участь брали вчені радянського періоду. Так, С. М. Братусь, А. В. Венедиктов, В. П. Грибанов відстоювали так звану «теорію колективу» [3, с. **Ошибка! Источник ссылки не найден.**10–151; 4, с. 664–673; 6, с. 21]. Її суть полягала у розумінні під юридичною особою очолюваного керівником колективу, якому державою надано певне майно для досягнення відповідної мети. Всі акти та угоди, котрі вчиняє юридична особа, є діями саме її колективу.

Ю. К. Толстой розробив «теорію директора», відповідно до якої юридична особа персоніфікується у директорові, оскільки саме він здійснює всі юридично значимі дії від її імені [14, с. 117]. Вказаний науковець послідовно відстоює свою позицію і у наш час з одним лише коригуванням: волю юридичної особи не завжди формує її формальний керівник. Його функції фактично можуть виконувати й інші органи чи службові особи [13, с. 106–109].

Б. Б. Черепакін став засновником «теорії соціальної реальності» [17, с. 43–50]. Він зазначав, що юридична особа є реальним самостійним суб'єктом права, якого не слід поєднувати ні з колективом, ні з директором. Водночас науковець ні в якому разі не принижував значення людського субстрату такого суб'єкта права. Зокрема, він вказував, що вивчення особистого складу юридичної особи, розподіл функцій в його межах заслуговує на особливу увагу, має не лише теоретичне, але і першочергове практичне значення [17, с. 49]. Провідні вітчизняні цивілісти Н. А. Саніахметова та Е. О. Харитонов і зараз є прибічниками такого погляду на розуміння сутності юридичної особи [15, с. 111].

Своє бачення юридичної особи мав і О. Красавчиков. Під цим суб'єктом права він розумів організацію, що являє собою певне соціальне утворення, тобто систему суттєвих взаємозв'язків, за допомогою яких люди об'єднуються для досягнення поставлених цілей у єдине структурно і функціонально диференційоване соціальне ціле [7, с. 52].

Аналізуючи вищенаведені підходи до розуміння сутності юридичної особи, доходимо висновку, що практично всі науковці, які взагалі визнавали реальність існування такого суб'єкта права, погоджувались як мінімум в одному – юридична особа не може існувати поза людиною як такою. Саме вона формує волю юридичної особи, уможлиблює фактичну реалізацію прав та обов'язків, виступає її першоосновою. Отже, можна підсумувати – юридична особа має соціальну природу, а тому окремі ознаки людини як учасника суспільних відносин, можуть бути притаманні і їй. Однією з основних таких ознак є здатність набувати правосуб'єктність. Вказаний висновок ми використаємо під час формування адміністративно правового визначення юридичної особи.

Окремо слід зазначити, що характерна для цивільного права неоднозначність розуміння правової природи юридичних осіб властива і праву адміністративному, оскільки теоретичне підґрунтя адміністративно-правової категорії «юридична особа» фактично повністю запозичене у

представників вищевказаної галузі права. Проте такий шлях цілком виправданий, оскільки поняття юридичної особи є міждисциплінарним, отже його розуміння має бути єдиним. Водночас окремі аспекти цивільно-правового вчення про юридичну особу підлягають коригуванню адміністративною наукою, що ми частково спробуємо зробити у цьому дослідженні.

Науковцями багато уваги приділено також і питанню встановлення ознак юридичної особи. Вважаємо вказаний напрямок досліджень важливим і в аспекті тематики цієї роботи.

Традиційно до ознак юридичної особи відносять: організаційну єдність, майнову відокремленість, самостійну майнову відповідальність, участь у правових відносинах від свого імені та здатність бути позивачем і відповідачем у суді. О. А. Красавчиков поділяє ознаки юридичної особи на матеріальні (внутрішня організаційна єдність та зовнішня автономія, економічна єдність і відокремленість майна, керівна єдність, функціональна єдність) та правові (законність створення, здатність брати участь у цивільних відносинах від свого імені, здатність нести самостійну майнову відповідальність, наявність статуту чи положення) [7, с. 52–54]. Схожий комплекс ознак виділяють Д. В. Ломакін і В. Н. Цирульников [9, с. 22–33; 16, с. 12–13].

Однак у літературі ще радянського періоду наводилась думка про безпідставність виокремлення такої кількості ознак. Зокрема, С. Н. Братусь зазначав, що юридичній собі притаманні лише дві ознаки: організаційна єдність і майнова відокремленість [1, с. 135–139]. Інші ж ознаки, на його думку, є проявами наявної правосуб'єктності, результатом визнання організації юридичною особою. Таку точку зору повністю поділяють І. П. Грешніков та В. П. Грибанов [5, с. 126–127; 6, с. 7].

У зв'язку із вищенаведеною неоднозначністю підходів до розуміння ознак юридичної особи, В. Д. Примак цілком обґрунтовано запропонував їх поділяти на три групи: матеріальні (що позначають передумови виникнення і

реалізації правосуб'єктності організації), властивості правосуб'єктності та основні правові характеристики (визначають місце організації в системі суспільних відносин) [11, с. 172]. До ознак першої групи автор відніс майнову відокремленість та організаційну єдність. Наявність саме цих ознак забезпечує можливість певній організації набути статус юридичної особи. Інші ж ознаки (наприклад, існування правосуб'єктності, самостійна участь в обороті, здатність бути стороною у судовому процесі тощо) виникають лише після визнання суб'єкта юридичною особою.

Схожу точку зору висловлював також представник російської цивілістичної школи В. В. Бараненков [1, с. 53–59]. Однак, посилаючись на думку О. А. Красавчикова, він цілком виправдано додавав до двох вищенаведених ознак юридичної особи ще одну – відокремленість організації від всіх інших суб'єктів, її автономність. Дійсно, наприклад, філія товариства може мати такі ознаки, як організаційна єдність та певна майнова відокремленість, однак при цьому права юридичної особи вона отримати не зможе.

Проте ми не можемо погодитись із твердженням вищевказаних науковців щодо обов'язковості ознаки матеріальної відокремленості як передумови визнання організації юридичною особою. Напевно, їх принципове ставлення до вказаної ознаки обумовлюється цивільно-правовим аспектом здійснення наукових досліджень. Дійсно, цивільне право в основному регулює майнові відносини, а відтак його учасники зобов'язані володіти певною майновою базою для забезпечення повноцінної участі у цивільно-правових відносинах. Однак автори не достатньо враховують, що поняття юридичної особи має міждисциплінарний характер, а тому, наводячи її ознаки, слід зважати і на особливості інших галузей права, які визнають юридичну особу своїм суб'єктом. Так, наприклад, законодавство не ставить вимоги про наявність майнової бази для громадських організацій, які можуть набувати статус юридичної особи. Це обумовлюється, по-перше, метою їх створення (якою, відповідно до ст. 3 Закону України «Про об'єднання

громадян» є задоволення та захист законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших інтересів громадян), по-друге, участю у першу чергу в немайнових, а саме адміністративних чи конституційних відносинах. Більше того, навіть цивільне право визнає можливість мати майно у власності виключно за вже зареєстрованими державою юридичними особами. Навіть кошти, виділені засновниками господарського товариства для формування статутного капіталу, до його державної реєстрації належать саме їм. С. Н. Братусь вказував, що юридична особа завжди передбачає певним чином організований зв'язок людей. Так званий майновий субстрат не є вирішальним для характеристики юридичної особи, а є лише проявом такого зв'язку [3, с. 65]. Тобто ознаку майнової відокремленості слід віднести до групи властивостей, які характеризують вже створену юридичну особу.

Сам же В. В. Бараненков у своїй праці акцентує увагу на важливості наділення юридичної особи, що створюється, конкретним майном, тобто «обов'язковості забезпечення майнової відокремленості юридичної особи в момент її створення» [1, с. 57]. Тобто автор визнає, що майнова відокремленість виникає лише «у момент створення» суб'єкта, а отже вона не може бути віднесена до ознак, що уможливають визнання певної організації юридичною особою. Значення майнової відокремленості полягає у забезпеченні функціонування вже створеної особи, в уможливленні реалізації нею наявної правоздатності. Схожу позицію послідовно відстоював також І. П. Грешніков [5, с. 134–139].

Тому до державної реєстрації підприємницького товариства реєстратор перевіряє не майнову відокремленість майбутнього суб'єкта права (її об'єктивно ще не існує), а здатність набути вказану ознаку після проведення реєстрації нового суб'єкта. Така здатність встановлюється на підставі дій засновників, спрямованих на формування статутного капіталу товариства (наприклад, відкриття накопичувального рахунку в банківській установі та перерахування на нього коштів). Що ж до непідприємницьких товариств, то

здатність отримати майнову відокремленість, як правило, взагалі не впливає на рішення уповноваженої особи зареєструвати товариство.

Наразі необхідно з'ясувати правову природу державної реєстрації юридичної особи. Теорія права та більшість галузевих дисциплін оперують такими самодостатніми поняттями, як юридичний факт та фактичний склад. Під першим, як правило, розуміються конкретні життєві обставини (котрі зазначаються у гіпотезі норми права), з якими норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Юридичний склад визначається як сукупність юридичних фактів. Цінними є висновки О. А. Красавчикова, який зазначав, що у певних випадках для настання визначених юридичних фактів, передбачених нормою права, вимагається сукупність юридичних фактів, що іменується юридичним складом. Допоки юридичний склад не закінчений у своєму обсязі і змісті, елементи, що його складають, залишаються лише фактами. Юридичними ці факти стають коли закінчується накопичення кількісних змін у складі і відбуваються зміни якісні. До закінчення формування юридичного складу ніяких правових наслідків для конкретного відношення не настає [88, с. 53–67]. Залежно від кількості галузей права, до яких належать елементи юридичних складів, останні поділяються на прості (одна галузь) і складні (дві чи більше галузі). Таким чином, легалізація являє собою складний юридичний склад, елементами якого є юридичні факти у вигляді відповідних дій засновників (засновника) та здійснення уповноваженим органом державної реєстрації. Наявність вказаного юридичного складу є підставою для визнання правом певного автономного, організаційно-сформованого соціального утворення суб'єктом права – юридичною особою і, як наслідок, отримання нею адміністративної правосуб'єктності.

Виходячи із вищевикладеного та беручи до уваги положення ч. 4 ст. 87 Цивільного кодексу України (юридична особа вважається створеною з моменту державної реєстрації), зазначимо, що в адміністративному праві під юридичною особою слід розуміти автономне, організаційно сформоване

соціальне утворення, щодо якого здійснена передбачена законодавством процедура легалізації, внаслідок чого воно набуло адміністративну правосуб'єктність.

Використана література:

1. Бараненков В. В. Понятие юридического лица в современном гражданском праве России / В. В. Бараненков // Государство и право. – 2003. – № 11. – С. 53–59.
2. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / Братусь С. Н. – М. : ГИЮЛ, 1950. – 156 с.
3. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве : [ученые труды] / Братусь С. Н. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – Вып. XIIб – 363 с.
4. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / Венедиктов А. В. – М.-Л. : АН СССР, 1948. – 834 с.
5. Грешников И. П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве / Грешников И. П. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 331 с.
6. Грибанов В. П. Юридические лица / Грибанов В. П. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1961. – 115 с.
7. Красавчиков О. А. Сущность юридического лица / О. А. Красавчиков // Советское государство и право. – 1976. – № 1. – С. 47–55.
8. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / Красавчиков О. А. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1958. – 183 с.
9. Ломакин Д. В. Очерки теории акционерного права и практики применения акционерного законодательства / Ломакин Д. В. – М. : Статут, 2005. – 221 с.
10. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / Покровский И. А. – [3-е изд., стер.]. – М. : Статут, 2001. – 354 с.

11. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : [монографія] / Примак В. Д. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 432 с.
12. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву / Суворов Н. С. – М. : Статут, 2000. – 299с.
13. Толстой Ю. К. К разработке теории юридического лица на современном этапе / Ю. К. Толстой // Проблемы современного гражданского права : сб. статей – М. : Городец, 2000. – С. 81–112.
14. Толстой Ю. К. О государственных юридических лицах в СССР / Ю. К. Толстой // Вестник Ленинградского университета. – 1955. – № 3. – С. 109–125.
15. Харитонов Е. О. Гражданское право : [учеб. пособие] / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. – К. : А.С.К., 2002. – 832 с.
16. Цирульников В. Н. Определение юридического лица как субъекта гражданского права : [учеб. пособие] / В. Н. Цирульников ; [под общ. ред. П. М. Филиппова]. – Волгоград : Волгоград. академия МВД РФ, 2001 – 66 с.
17. Черепяхин Б. Б. Волеобразование и волеизъявление юридического лица / Б. Б. Черепяхин // Правоведение. – 1958. – № 2. – С. 43–50.

Summary

The article is devoted to the research of characteristics of the category of "legal person" in administrative law. Based on the analysis of regulatory structures and institutional researchs attempts to isolate due to administrative legal entity attributes and formulate its administrative and legal definition.